

Kurtul Gülenç, *Frankfurt Okulu, Eleştiri, Toplum ve Bilim, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, 287 s.*

Halit Ahmet KAHRAMAN*

Frankfurt Okulu, Eleştiri, Toplum ve Bilim adlı eserin ilk baskısı Ağustos 2015, ikinci baskısı Ocak 2016'da Ayrıntı Yayınları tarafından basılmıştır. Yazar, Kurtul Gülenç, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi felsefe bölümünde profesördür. Araştırmacının sosyal bilimler felsefesi alanında birçok yayını bulunmaktadır. Yazarın bu eseri ise Hacettepe Üniversitesi'nde Kurtuluş Dinçer danışmanlığında yazdığı doktora tezinden kitaplaştırılmıştır.

Kitap, Frankfurt Okulu'nun görüşlerinin bir derlemesidir. Kitabın temel argümanı, günümüzde yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunları ele alırken Eleştirel Teori'nin (ET) güncelliğini koruduğunu savunmaktadır. Yazara göre söz konusu sorunlara karşı çözüm arayışlarında ET'nin tarihsel toplumsal koşullar kapsamında yeni yorumlarının dikkate alınması gerekmektedir. Kitap, Frankfurt Okulu ve Eleştiri, Frankfurt Okulu ve Toplum ve Frankfurt Okulu ve Bilim başlıklarından üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde eleştiri ile özgürleşim arasında bağ kurulurken ikinci bölümde kapitalist toplum, birey ve doğa arasındaki ilişki tarihsel toplumsal bir perspektiften ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde pozitivistlikle ET arasındaki felsefi ayrımlara değinilmektedir. Fakat bölümlerin içeriğindeki yakınlık nedeniyle ilgili başlıklar, birbirleriyle ilişki içinde ve zaman zaman iç içe geçerek işlenmiştir. Yazar kitabın ilk iki bölümünde ET'nin argümanlarını özetlemiş üçüncü bölümde ise özgün iddia ve sonuçlarını ortaya koymuştur.

Gülenç'e göre ET, doğası itibarıyla geleneksel bilim anlayışına ve toplumdaki yerleşmiş adaletsizliklere karşı bir başkaldırıdır. Temellerini Hegel ve Marx'ın attığı diyalektik materyalizmden alır. Bu anlayışın bilim adına iddiaları, doğa-insan ilişkisi, özne-nesne ayrımı, pozitivistliğin tarafsız olmaması, bilimin sonuçtan daha çok süreç olduğu ve toplumsal tarihsel bir niteliğe sahip olduğu olarak sıralanabilir (s.22). ET, fizikalist olarak adlandırılan doğa-insan ilişkisinde insanın da aynen doğa gibi incelenebileceğini düşünen pozitivistlerin görüşlerine katılmaz. Onlara göre insan ve doğa arasında diyalektik bir ilişki vardır. İnsan doğadan tamamen bağımsız olmadığı gibi tümüyle doğa da değildir. Dolayısıyla insan, doğa bilimlerindeki bakış açısıyla değil; tarihsel-toplumsal bağlamında nesnel akıl ve içkin eleştiri gibi yöntemlerle

* İstanbul Ticaret Üniversitesi, E-posta: hakahraman@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9225-4125

anlaşılabilir. Pozitivist bir araştırma insanı nesne gibi görmekte ve araştırma yapanı tek özne olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda pozitivism insan ve toplum arasındaki bağı koparır. İnsanı nesneleştirir. Pozitivist bir çalışma, araştırmalarında belli bir grubun çıkarlarına hizmet ederken diğer bilgi kaynaklarını dışlar ve bilgi üretimini ideolojik bir boyuta taşıyarak tarafsız bilim yapma iddiasını kendiliğinden yanlışlar. Gülenç'in de paylaştığı ET'nin görüşlerine göre insana ait bilim sonuçcu değil sürece odaklı olmalıdır. Eylem, eleştirel düşünmenin bir parçası ve devamıdır. Kitapta ifade edildiği şekliyle eleştirel kuram, hangi tarihsel ve toplumsal koşulların kendisini ortaya çıkardığının farkında olan kuramdır (s.228).

ET, özne-nesne ayrımının kesin sınırlarla çizilmesini kabul etmez ve aralarındaki diyalektik ilişkiyi vurgularken araştırmacının araştırma yapılan gibi bir varlık olduğunu verili olarak ele alır. Dolayısıyla eleştirel bir çalışma başlangıcı itibariyle taraflı ve bir pozisyona sahiptir. Ancak bu pozisyon eleştirel yazarlar tarafından insanların özgürleşmesi ve eşitliği üzerine olduğu iddia edilerek araçlara değil amaçlara hizmet eden bilime odaklanılmasını salık verir. Bu anlayışa göre pozitivist bilim, akli araçsallaştırarak yarara odaklanan bilim yapma yöntemlerini benimsemiştir. Dünya tarihinde zaman zaman ortaya çıkan ve iyi yaşamı hedef edinen bilim terk edilmiştir. İyi yaşamı amaç edinmeyen bu bilim, "araçları" kutsallaştırmış, etik kaygısı olmadan, toplumsal niteliğini kaybetmiştir (s.161). Toplumda mevcut olan adaletsizlere, haksızlıklara değinmeden oluşan teknik ilerlemeler kapitalist sistemle bağlantılıdır. Gülenç'in Roy Baskhar'dan aktardığına göre "Bundan böyle bireylerin toplumu yarattığını söylemek doğru değildir. Daha doğru olan bireylerin toplumu yeniden ürettiği ya da dönüştürdüğüdür." (s.137).

Yazarın ET hakkında aktardığı en ilgi çekici iddialarından biri, insan potansiyelinin geç kapitalizm döneminde hapsedilmiş olduğudur. İnsanın hapsedilmesinden kasıt ise kapitalist toplumda insanın çelişkileri, adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri ortadan kaldıramamasıdır. İnsanın bu çelişkili durumu değiştirebilecek, ani değişiklikler yapacak gücü yoktur. Değişiklik olabilmesi için çoğu zaman beklenmesi gerekir. Beklemek "kötülükler" in birey ve toplumda kök salmasına neden olur. Artık karşı konulamaz, kabul edilmiş ve direniş gösterilmeyen hatta gelenek haline gelen "kötülükler" vardır. Sürekli yinelenen bu durum insanın insan olmağını, bireyliğini bitirir. Geç kapitalizm dönemi bireyi, bir sarmalın içindedir. Kanımca kapitalizm öncesi toplumlarda da benzer durumlar olduğu açıktır. Ancak geç kapitalizmin bireyin bazı özgürlüklerini daha fazla kısıtladığı iddiasını ben de desteklemekteyim. Buna ek olarak ET insanın teknolojiye hapsolarak bir nevi insanın makineleştiğini düşünmektedir. Bu iddia oldukça yerinde bir tespittir. Gülenç'e göre teknoloji insan hayatını aynılaştırmaktadır (s.173). Öteki taraftan insan, iletişim/teknoloji araçları ile duygusal ve doğal bağlar da kurmaktadır. O halde teknoloji, insan hayatına benzerlikler kattığı gibi aynı zamanda insanın kendini gerçekleştirme ve farklılaştırması, bireysel karakterini ortaya çıkarması için yardımcı da olmaktadır.

Kitapta dikkat çeken bir diğer nokta özgürleşmenin ortaya çıkması ve iyi yaşama ulaşmak için Horkheimer'ın birey vurgusunun Gülenç tarafından aktarıldığı kısımdır (s.174). Sosyal bilimlere toplumsal açıdan ele alan, birey-toplum arasındaki ilişkinin ayrılmaz bir diyalektik ve bütünlük oluşturduğunu iddia eden Horkheimer, kitapta üzerinde durulduğu gibi bireyin toplumsal

koşullardan etkilenmeden incelemeyeceğini defalarca vurgulamıştır. Ancak bu noktada çözümün direnen bireylerle mümkün olduğu çünkü direnen toplumsal bir tabakanın kalmadığı ve toplumsal tabakanın direnç gösterebilme kabiliyetinin mümkün olmadığını dile getirmektedir. Kanımca Horkheimer bu tartışmada diyalektik düşünme biçimini bırakmış ve diyalektik üzerine şekillenen ilişkileri dolayısıyla aktör yapı, özne nesne, birey toplum, tikel tümel ikiliklerinde birincileri tercih etmiştir. Pozitivist düşünürler gibi o da gerçek çözüm anında, uygulamada, praksiste ve pratikte bireyi tercih etmektedir.

Kurtul Gülenç'e göre kapitalist sistem kendini doğal olarak kabul ettirmiş ve "başka" formların varlığını/var olma ihtimalini sonlandırmıştır (s.263). Gülenç kitabında "başka"ların var olabileceğini göstermeye çalışmış ve bu girişiminde Frankfurt Okulunun görüşlerini aktarmakta başarılı olurken bu görüşlere özgün katkılar sunmaya çalışmıştır. Aslına bakılırsa onun yaptığı ET'nin 1930'lardan bu yana yapmaya çalıştığının bir benzeridir. ET perspektifinde tartışılmalı kalan pratik olarak ne yapılacağı sorusuna cevap aramaktır. ET ortaya çıktığı günden bugüne kadar bu soruya cevap vermekte zorlanmaktadır. Uygulamadan tamamen yoksun hatta kapitalist bilim anlayışının ürettiği verilerle mücadele olmaksızın ET'nin entelektüel üstünlüğü elde etmesi zor bir ihtimal olarak gözükmektedir. Diğer taraftan kitabın eleştirel bir dönüşüme, "başka"lıkların var olabileceğinin gösterilmesine hayat alanı açtığı savunulabilir mi? Yazar "söylemin" bu örnekte "yazı"nın (kendi kitabının) eylem/uygulamanın parçası olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak deskriptifte olsa ET'den bahsetmek, aslında kapitalist bilime karşı bir pratik eylemdir.

Bir diğer nokta yazarın pozitivist eleştirirken erken dönem pozitivistini temel almasıdır. Oysa güncel bir çalışmanın pozitivistin yeni yaklaşımlarına daha fazla yer verip onlar üzerinden eleştiri yapması daha sağlıklı olabilirdi. Yazarın en çarpıcı görüşü bireyin yaşadığı vitrinde kaybolup gittiği ifadesidir (s.266). Buradan hareketle pozitivist bilim dünyayı amaç odaklı, ahlaki, etik kaygılar güden ideler evreninden çıkarıp yaşanan hayatların ancak seyredilebildiği ölçüde değer kazandığı olgular vitrinine çevirmiştir. Yazara göre birey, yaşadığı vitrinde kaybolmuştur. İnsanlık tarihinin geç kapitalizm evresinde, diğer dönemlere göre daha fazla vitrinleşmiş bir dünyada yaşadığımız konusunda yazara katılmaktayım.

Kitap eleştirel teorinin argümanlarının Türkçe literatüre kazandırılmasında ve akıcı bir anlatımla felsefi çalışmaların Türkçede yer edinmesi konusunda oldukça başarılıdır. Bu bakımdan Türkçe literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Buna ek olarak yazmanın bir praksis olarak ele alınması ET'nin günümüz tarihsel toplumsal gerçekliklerini tasvir etmesi bakımından oldukça önemlidir. Diğer taraftan literatürde tartışıldığı üzere yazmak ve söylem üretmenin praksise ne kadar dahil olduğu bir tartışma konusudur. Çünkü oluşturulan söylemin pratik araç ve kurumlarla desteklenmediği müddetçe uygulamaya geçmesi oldukça zordur.